

Лариса БРЮХОВЕЦЬКА

фільми,

які ми бачили

«Заповіт Йосифа Сліпого»

«Поки ж не зрозуміємо про себе: хто ми такі, звідкіля, навіщо і що ми путнього роду, що ми українці, доти ні кіно, ні життя людського не матимемо. От задля цього вимріяв я і підступаюся до втілення грандіозного проекту - створення двадцятисерійного фільму про історію України».

Олександр Коваль.

Кінорежисер і кінооператор «Укркінохроніки», лауреат Державної премії України імені Т.Г.Шевченка, народний артист України Олександр Коваль завершив трьохрічну роботу над фільмом про Йосифа Сліпого. Згаданий в епіграфі проект 1990 року здійснити не вдалося - його перехопила інша студія. Але Коваль від нього не відмовився, втілив свій задум у темі локальнішій, висвітливши долю Української греко-католицької церкви та її провідника і водночас порушивши важливу для зміцнення державності України проблему об'єднання церков.

Локальність локальністю, а робота проте виявилася складна і відповідальна, адже автор мав не тільки відтворити на екрані життя мужньої людини, осмислити його, гідно оцінити, поставити цю історично вагому постать у шеренгу найвизначніших представників українського народу, а й зробити це в контексті релігійного та національно-визвольного руху в Україні.

Для глядачів, які орієнтуються в українській кінодокументалістиці, може видатися несподіваним, що режисер звернувся до проблем релігійних і обрав героєм свого фільму церковного діяча. Але якщо глибше познайомитися із творчістю режисера, то не буде сумнівів у закономірності цього звертання, адже проблеми ці знайомі йому ще від роботи над карпатським циклом («Дід Іван з села Річка»). А 1989 року на замовлення французького телебачення оператор зняв картину «Притулок» (режисер Лілія Оллів'є-Огієнко) - про українську греко-католицьку церкву. 1992 року його ім'я як оператора з'явилося у титрах картини «Світ Параски Горицвіт» (режисер П.Фаренюк), а ще через якийсь час він зняв фільм «Грішна Дозя з Криворівні». Кожна з цих стрічок розповідає про людей, які не скорилися комуністичному режимові. Зрозуміло, що зустрічі і спілкування з цими людь-

ми, заглиблення в архіви й кінохроніку сприяли здійсненню масштабного задуму - фільму про Йосифа Сліпого.

У часи застою тема греко-католицької церкви була прерогативою інших режисерів цієї студії - досить згадати бодай «Упирі», де не шкодувалося фарб, аби показати представників цієї церкви як запродавців і звинуватити їх у найтяжчих злочинах, серед яких на першому місці було схиляння перед Ватиканом. У тих відверто пропагандистських фільмах реальну дійсність можна було збагнути тільки перевернувши показуване на екрані з ніг на голову. Адже церкву таки було заборонено всупереч волі віруючих, а єдина її провина полягала в тому, що вона прагнула

відстоювати свою незалежність та підтримувати в українців національну свідомість.

Небагато знаходилося тоді людей, які наважувалися називати речі своїми іменами, говорити про реальний стан речей. Митрополит Йосиф Сліпий говорив, використовуючи кожен слушний нагоду: «В нашій Батьківщині Україні вже майже 60 років народ зазнає важкого переслідування релігійного і національного. Відновлена в 1920-х роках Українська Автокефальна Православна Церква була розгромлена со-
ветським урядом в 1929-30-х роках. А в 1946-

Йосиф Сліпий - ректор
Духовної Семінарії.

49-х роках жертвою цієї системи впала й Українська Католицька Церква, яку советський уряд насильно зліквідував, послугуючись поліційним терором, тортурами і карами на заслання та в тюрмах супроти діячів цієї Церкви». (Виступ 27 листопада 1976 року в Римі на «Трибуналі Сахаров», де засуджувалися порушення прав людини в Радянському Союзі).

Так, він носив «сліди цього терору на своїм тілі». Вісімнадцять років перебував у тене-тах ГУЛАГу. Перший суд 1945 року прирік його на вісім років позбавлення волі. Вони минули в постійних етапах (священника не хотіли залишати довгий час на одному місці, щоб не міг впливати на оточення, а його вплив, за спогадами очевидців, як людини мужньої і непохитної, був значний). Здавалося, можна було б сподіватися на звільнення, тим більше, що йшов 1953-й рік. Але за своє звільнення він мав заплатити відреченням від Церкви.

Йосиф Сліпий не тільки не відрікся, а, навпаки, почав вимагати в генерала КДБ, який вів з ним розмову, мінімальної свободи для Української греко-католицької церкви. Його знову заслали і не послабили режиму, а після того, як каральні органи перехопили листа підтримки від папи Пія XII до Йосифа Сліпого - влаштували новий суд і нові табори. 1961 року його привозять з мордовських таборів до Києва, аби змусити зізнатися у ворожості до папи Іоанна XXIII. Але на це Йосиф Сліпий відповів: «Ви знущаетесь наді мною і над Церквою; ви нівечите і нищете все те, що потрібне для розвою духов-

ного життя і ще до того хочете, щоб я виступив проти тих, які співчують зі мною і мене боронять».

І все-таки, стараннями папи Іоанна XXIII й за активного втручання світової громадськості доволі довгого в'язня було врешті звільнено 1963 року. Йому не дозволили жити в Україні й вислали до Риму. Про цю подію писала преса всього світу (у фільмі використано записи тої події з архіву італійського телебачення). Свій авторитет непохитного провідника церкви й мученика віри, свою енергію й знання він спрямував на конструктивну роботу і насамперед - на зміцнення своєї Церкви. Стараннями Йосифа Сліпого в Римі було збудовано Український католицький університет, а поруч - собор Святої Софії. Він активно виступав на захист переслідуваних священників, нагадуючи на найвищих католицьких зібраннях про те, що «ніякий народ і ніяка Церква в історії не зазнала таких несправедливостей, як українці, що стали незалежними після першої світової війни, а потім поневолені комуністами, що кроваво знищили українську Церкву»...

Фільм Олександра Ковалю - данина пам'яті Йосифу Сліпому. Водночас фільм охоплює не лише долю цієї незвичайної людини - на екрані розгортається доля церкви і порушуються проблеми віри й совісті. Режисер населив фільм «Заповіт Йосифа Сліпого» багатьма реальними персонажами - і це таки справді персонажі великої драми нашого століття, а не випадкові учасники зйомок, що потрапили «в кадр». Якби вичленити з чотирьох фільмів матеріал про Йосифа Сліпого, то зайняв би він обсяг не більше години. Але Йосиф Сліпий - ця непохитна людина, мученик за віру, священник, який наприкінці свого життя займав високий сан у церковній ієрархії Вселенської церкви - не тільки головний герой фільму; він є приводом для того, щоб збагнути греко-католиків в Україні, тих, які не зреклися своєї віри і довгі роки забороненої церкви.

Олександра Ковалю можна назвати людиною-камерою, тобто він - оператор-режисер в одній особі, а в останніх своїх фільмах - «Дім. Рідна земля» і в «Заповіті Йосифа Сліпого» - ще й сценарист. Це поєднання талантів вражає, бо йдеться не про довільний внутрішній авторський монолог, йдеться про концептуально важливі для історії цілого народу речі, йдеться про тягар історичних фактів, які потребують ретельного і небайдужого прочитання сьогодні. Не менше вражає і його вміння слухати людей, цього разу тих, хто вистраждав свою віру, свою любов до України. Немов радарний прилад, режисер вбирає і душею, і об'єктивом камери емоційний стан оповідача. Кожному було що розповісти: Федору та Анні Кушнірам, які зазнали таборів, Юрію Шухевичу та Юркові Білоусу, чії родини винищували, але не вбили у них, нащадках борців, бажання бачити Україну вільною. Сестра-монахиня Ольга Кришталь вра-

зила вмінням розповідати ґрунтовно і з великою силою переконливості. Було що розповісти і племінниці Сліпого. Потреба виговоритись у цих людей назріла давно - вони так довго змушені були приховувати свої думки! - і ось з'явилася така можливість. Це сприяло взаємному спілкуванню. І тут став у пригоді ще один дар автора фільму - знаходити людей, що вміють розповідати емоційно, невимушено і переконливо.

Звичайно, велику роль для характеру діалогів автора з оповідачами відіграє фактор часу. Знімалося це в 1992-1993-х - пам'ятних роках, які вже стали історією. Очевидно, якби довелося фільмувати тих людей сьогодні, такого нерва в розповідях учасників фільму, мабуть, не було б. А тоді стільки усього просилося на екран - і насамперед, свіжість і гострота від легалізації греко-католицької церкви, реабілітації борців за національну ідею і носіїв національного самоусвідомлення. До речі, чимало документалістів фіксували на плівку велелюдні мітинги, процесії - ті грандіозні сплески суспільної стихії. Проте небагатьом вдалося оволодіти неоцінним матеріалом, звільнившись від перехідного і випадкового, поглянути на те, що відбулося в Україні, «з погляду вічності», вибудувати ті події епічно, на перетині сучасного й минулого, оповідей очевидців і свідчень кінохроніки та документів, авторських роздумів і слів головного героя картини. Всі ці першоелементи у складному і, на перший погляд, хаотичному, випадковому і велелюдному переплетенні складають інфраструктуру, на якій зводиться споруда, пронизана світлом особистого переживання історії свого народу.

Думаю, що такої сили документального кіно, яким воно є в Україні впродовж останнього десятиліття, немає в жодній країні світу. І справа навіть не у творчому потенціалі (хоча і в ньому теж), а в тій гостроті проблем, що збіглися в оцей відрізок історичної миті. Тут і Чорнобильська катастрофа, й екологічна криза, викликана надмірною індустріалізацією України, і проголошення незалежності, і національне самоусвідомлення, і повернення доброго імені людям, яких довгий час вважали зрадниками і ворогами своєї вітчизни, і загострення міжконфесійних непорозумінь, і ще... і ще... Не перелічити. Все це перетинає кожен конкретну свідомість, у «силовому полі» цих подій ми живемо.

Не дивно, що Олександр Коваль так довго працював над фільмом. Матеріал, знятий ним на Західній Україні під час перепоховання Йосифа Сліпого (за словами режисера-оператора того дня він зафільмував вісім касет), фіксування інших важливих подій, зйомки в Інті та в Римі - все це мусило бодай якийсь час «відстоятися», аби вибудувати фільм у єдино правильній послідовності і завершеному вигляді. При всій його перенасиченості людьми, подіями, фактами, при тому, що нас кидають із Львівських вулиць та собору Святого Юра в іншу країну, в інші епохи (історичний екскурс до виникнення

унії, зокрема, вмотивований зніманням того неоціненного документа 1595 року, який зберігається в архіві Ватикану) - нічого зайвого, все на місці і чотиригодинний фільм тримає в напрузі, змушує дивитися і сприймати його з непослабною увагою.

Але з усього стрімкого і хвилюючого потоку особисто мене чи не найбільше вразили два епізоди: коли під час перепоховання вздовж Львівських вулиць стояли шеренги колишніх політичних в'язнів і кожна група тримала таб-

СССР
 Министерство внутренних дел
 Управление
 УМД
 7-й мкр. - 835
 26 января 1953

Выдан паспорт серии КРР № 259362
 от 27 Января 1953 г.
 Юзово-Польский район Донецкой области

СПРАВКА № 187629

СЕРИЯ № АЖ

Выдана гражданину Слипо
Иосифу Ивановичу

год рождения 1892 национальность украинец
 уроженец села Загористь Струговского
района Тернопольской области
 осужденности Верховным судом Украинской
ССР

7 июня 1950 г. по ст.ст. 72 и 209 Закона УССР
 от 19 июня 1950 г. по ст. 54
УК ССР на 8 лет

и что он отбывал наказание в местах заключения МВД
19 июня 1950 г. по 20 января 1953 г.
 откуда освобожден по постановлению Президиума
Верховного Совета СССР от 27 августа
1953 года отбывал срока наказания

И.И. Паламарчук, Управлений (подразделения)
 милиции, г. Тернополь
 (подпись)
 Начальник отдела (подпись)
 милиции, г. Тернополь
 (подпись)

Документ звільнення.

лички з написами: «Воркута», «Інта», «Колима» і т.д. - багато географічних назв архіпелагу ГУЛАґу. Як гостро змушує цей епізод відчувати себе частиною цього людського горя. Скільки українських сімей розбатожено було цим свавіллям! Де ще, в яких країнах світу ви могли б побачити таку шеренгу, в якій, крім сконцентрованого в ній болю, - пам'ять про тих, хто не повернувся звідти.

І другий епізод - уособлення майбутнього, уособлення віри. Під час перепоховання Йосифа Сліпого в соборі Святого Юра камера фіксує людей, які проходять один за одним, цілуючи

гріб. І от у цьому велелюдді камера вихоплює маленьку дівчинку, яка водить перед своїм обличчям лівою ручкою, ще не вміючи перехреститися. Личко осмислене, зосереджене. В отому русі - ще інстинктивному, наслідувальному - прилучення до спільності, до церкви, до віри, до ритуалів.

Життя церкви у фільмі не вичленяється із життя загальнонародного. Як не виділяється, а скоріше, навпаки, розчиняється в народному житті доля Йосифа Сліпого. Та й сам він неодноразово про це говорить - його слова озвучені автором фільму. Рік у Київській тюрмі: «Мене будили на слідство день і ніч, так що я буквально падав з ніг... І мене мусили підтримувати, ведучи до слідчого». Мимоволі у нього виникали аналогії власної долі з долею Ісуса Христа: «Ось так я ступив на тернистий шлях мого дальшого життя. На цьому шляху могутня Божа десниця помагала мені. Я знаю Христа, як це він повів своїм учням-послідовникам: «І будете мені свідками в Єрусалимі і в усій Іудеї та Самарії і аж до краю землі». Але на придорожних стовпах мого шляху видніли інші написи. Київ, Сибір, Красноярський край, Єнісейськ, Полярія, Мордовія і так дослідно аж до краю землі. І в'язень-каторжник бачив, що його шлях на краю землі кінчався приреченням на смерть».

Один із учасників фільму, генеральний вікарій Львівської архієпархії УГКЦ д-р Іван Дацько, сформулював історичний внесок Йосифа Сліпого: «Він задля вселенської церкви 18 років терпів, але в той сам час він знав належне місце української церкви у лоні Вселенської». У фільмі чітко окреслене місце і роль УГКЦ, її історична місія в Україні: «Ідея унії носилася в повітрі з часу занепаду Київської Русі і розгрому її татаро-монголами. Ця ідея на той час була геніальна» (Іван Гель). Ще один учасник доповнює: «Яка могутня була наша держава за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Бо була тоді в нас одна віра і одна церква, яка лучила духовно весь народ, скріплювала усе державне життя і створила свою культуру». Такий погляд на наше сучасне крізь призму історії - одне із досягнень фільму. Очевидно, це перший кінематографічний твір, у якому прямо стверджується залежність між державністю і єдністю церкви. Досі або констатувався існуючий стан речей - наявність різних церков як dokonаний історичний факт, або акцентувалося на суперечностях між ними і їхній ворожнечі. Вперше на повну силу про єднання церков говориться у цьому фільмі - услід за Йосифом Сліпим та видатними його попередниками, зокрема Петром Могилою.

А не що інше, як міжособна ворожнеча на руку ворогам України, її державності. «Здаймо собі раз справу, скільки хитрості вживають наші вороги, щоб піддержати розлом і розз'єднання між нашими церквами, - звучать за кадром слова Йосифа Сліпого і як не прислуха-

тися до його заклику: - Будьмо собою! Український народ, будь собою! Не підлещуйся, не підлягай, другим в ласки не заходь, але сам своєю працею здобудь собі своє майбутнє».

І не тягою до самоїдства, а прагненням суворого самоаналізу продиктовані ті моменти фільму, в яких формулюється гірка правда про самих себе: «Всі спроби відновлення своєї держави свої - доносами на своїх, валили свою державність. В ґрунті лежала завжди нажива, амбіції, почесні, кар'єра, самолюбство і самовивищення! І так аж по нинішній день! Доноси: вислугування чужим, підлі пашквілі, самооклеветування - оце спадщина». І ще одне місце фільму варто зацитувати: «І коли ми глянемо в нашу історію на всі ті лиха, вдаримо себе в груди - вони від нас самих. Ми самі себе обвинувачуємо та плюгавимо, то й не диво, що чужі нас не шанують».

Якщо оцінювати фільм за вагою ідей і думок, що наповнюють його, то він підніметься на найвищу поділку шкали. Якщо оцінити за виразністю його персонажів, то він так само на висоті. Зворушує відвертість учасників фільму. Не в усьому з ними погоджуєшся, але це також добре. Бо чи запам'яталися б вони, якби говорили тільки пригладжено-правильні слова? Не думаю. У фільмі звучить голос народу, - то різкий і безкомпромісний, то розважливо-запитальний. Різкий у судженнях Юрко Білоус, але утопічність його поглядів очевидна бо, як би не хотілося йому, не може ніяка країна світу початися з чистого аркуша, і не може наповнитися Україна виключно патріотами, які люблять її так фанатично, як він. Як правило, люди, котрі найбільше висловлюються - Федір Кушнір та Ольга Кришталь - це люди, високих поривань, твердої віри, життєвий досвід яких, помножений на вроджену мудрість, дозволяє робити їм плідні узагальнення, але жоден із них, маючи тверду віру, не може ні передбачити ситуацію, ні накреслити шляхів поступу.

Фільм розмовний. У ньому мало дії. Як не здається це парадоксально, найдієвішою є людина, чиїм ім'ям названо фільм. Йосиф Сліпий багато встиг зробити на чужині - збудувати собор Святої Софії, Український католицький університет, відкрити кілька його філіалів, спорудити пам'ятник Тарасу Шевченку. Він активно домагався Патріархату для України: «Не схвалите ви, схвалить ваш наступник. Бо вже тому, що ми, наша Україна існує, ми не зможемо відмовитися від Патріархату», - скаже він папі Павлу VI. Фільм наштовхує на думку: сьогодні саме брак таких діяльних людей не дозволяє Україні якнайшвидше самоствердитись. Людей такого масштабу мислення, мудрих політиків, що працюють не на роз'єднання народу, а на його єдність. Звичайно, говорити - щиро і про наболіле - потрібно. Але цього мало - потрібні конкретні справи, тоді можна сподіватися, що у нашої країни є майбутнє.